

RECENZJE

DOI 10.15290/sw.2019.19.31

Katarzyna Anna Duda, *Szkice o prozie rosyjskiej XXI wieku. Ulicka, Szyszkina, Pielewin, Minajew, Sienczyn, Kuricyn, Starobiniec...*, Kraków 2017, wyd. UJ, 267 stron.

Kolejna (po *Antyutopii w literaturze rosyjskiej XX wieku*, Kraków 1995, *Twórczości Władimira Maksimowa*, Kraków 2001 i *Andriej Amalrik – rosyjski dysydent*, Kraków 2010) monografia Katarzyny Dudy, zgodnie z tym co sygnalizuje tytuł, została poświęcona analizie niedawno opublikowanych pięciu powieści różnych autorów i jednego zbioru opowiadań, zawierającego między innymi teksty Ludmiły Pietruszewskiej, Wiaczesława Kuricyna, Anny Starobiniec, Igora Zotowa, Aleksieja Jewdokimowa, Gleba Szulpiakowa i innych. Jest to wprawdzie niewielki wycinek najnowszej literatury rosyjskiej, ale dzięki uwzględnieniu przez Autorkę szerokiego kontekstu społeczno-politycznego, charakterystyce tendencji rozwojowych współczesnej literatury oraz wcześniejszej twórczości interesujących ją pisarzy, omawiana książka zawiera szereg ważkich i głębokich spostrzeżeń nie tylko o analizowanych utworach, lecz także o współczesnym świecie i człowieku, o Rosji i fenomenie literatury.

Widomo, że literatura rosyjska XXI wieku jest niezwykle bogata i różnorodna, że nieustannie podlega wyraźnie dostrzegalnym zmianom. Krytyka literacka na razie nie proponuje jej wszechogarniających klasyfikacji¹, a publikacje poświęcane nowo opublikowanym utworom często epatują odbiorców ocenami efektownymi, nieraz zaskakującymi bądź dosadnymi, ale nie zawsze wyważonymi i obiektywnymi; krytykom, podobnie jak i pisarzom, chodzi przecież o przyciągnięcie uwagi odbiorców². Wypowiedzi literaturoznawcze na temat literatury najnowszej również nie mogą być zupełnie wolne od subiektywizmu, ponieważ możliwość zestawienia wyników własnych badań z cudzymi przez pewien czas od ukazania się utworu jest niewielka. Dlatego prace literaturoznawcze poświęcane literaturze najnowszej często miewają charakter pionierski i do takich należy recenzowana monografia. Kata-

¹ Por. A. Wołodźko-Butkiewicz, *Spojrzenie na prozę rosyjską. Rok 2012 i lata pobliskie*, „Slavia Orientalis” 2013, nr 4, s. 513.

² Na przykład od subiektywizmu nie są wolne interesujące w aspekcie poznawczym następujące zbiory recenzji i szkiców o współczesnych utworach: Л. Данилкин, *Нумерация с хвоста. Путеводитель по русской литературе*, Москва 2009; В. Пустовая, *Толстая критика: российская проза в актуальных обобщениях*, Москва 2012; З. Прилепин, *Именины сердца. Разговоры с русской литературой*, Москва 2009.

rzyna Duda podjęła w pełni udaną próbę wieloaspektowego oglądu interesujących dzieł literackich, niejako „po drodze” wyznaczając historycznoliterackie perspektywy badawcze na przyszłość. Oczywiście, każdy badacz literatury najnowszej oprócz wypowiedzi krytyków literackich ma do dyspozycji olbrzymią ilość prac o charakterze ogólnym: teoretycznoliterackich, filozoficznych, historycznych, politologicznych... i Autorka *Szkiców...* z tej możliwości w pełni skorzystała. Jej monografia posiada bogate zaplecze bibliograficzne z różnych dziedzin nauk humanistycznych oraz społecznych i dzięki temu rozważania zarówno na temat literackiej specyfiki analizowanych przez nią utworów, jak i historiozoficzno-filozoficzne o obecnej rzeczywistości, dawnej i niedawnej przeszłości, mechanizmach dziejowych, decydujących o losach państw, narodów i jednostek są wyważone, rzetelne i przekonujące.

Katarzyna Duda wybrała do analizy zarówno utwory pisarzy już uznanych (Wiktor Pielewin, Ludmiła Ulicka), jak i niedawnych debiutantów (Siergiej Minajew) przetłumaczone na język polski, „przefiltrowane” więc nie tylko przez krytykę, lecz także różnego rodzaju jury konkursowe, tłumaczy i redakcje wydawnictw. Każdy omawiany w monografii utwór należy do literatury ambitnej (choć pisarze wzbogacają techniki przedstawieniowe i o rozwiązania z literatury popularnej), charakteryzuje się bardzo głęboką treścią, bogactwem problematyki i oryginalnym sposobem przedstawiania oraz wieloznacznością obrazów i sensów (metafory kulturowe, symbole, archetypy, bogata intertekstualność) i wywołuje rozległe i różnorodne konotacje odbiorcze. Można przypuszczać, iż (o ile czytelnictwo nie zaniknie całkowicie), każde pokolenie będzie znajdować w tego rodzaju literaturze nowe dla siebie treści i przesłania. Już same rozwinięte w utworach poszczególne motywy i koncepty, np. kategoria pamięci, więzi między pokoleniami, świat wartości, świat realny a metafizyczny, nowe techniki obrazowania itp. zasługują na obszerne prace badawcze, które już powstają i będą powstawać w przyszłości. Prof. Duda pokuśliła się jednak o interpretację całościową każdego z wybranych utworów, tropiąc nawiązania intertekstualne, odwołania do teraźniejszej oraz przeszłej rzeczywistości i eksponując ich wszelkie walory literackie.

W obszernym wstępie Autorka charakteryzuje swój warsztat badawczy (metoda kombinowana, pozwalająca na syntezę wiedzy literaturoznawczej „ze zdobyczami psychologii, antropologii filozoficznej, historii, socjologii, niekiedy nawet medycyny”) i wyjaśnia, iż traktuje literaturę nie tyle jako wymysł, lecz „bazę do głębokich rozmyślań o naszym istnieniu”, a dzieło literackie jako „wielką epopeję życia”. Omawia też główne nurty tematyczne i kierunki pisarskich poszukiwań, by usytuować wybrane na przedmiot badań utwory w szerokim kontekście tego, co nazywamy współczesną literaturą rosyjską.

Każdy rozdział posiada tytuł dwuczęściowy, składający się z trafnie wybranego cytatu z utworu (traktowany jako myśl przewodnia analizy) oraz wskazanie autora i utworu. W rozdziale pierwszym ma on następującą postać: *Literatura jest czymś najlepszym, co posiadała ludzkość. Ludmiła Ulicka – Zielony namiot*. Jest to pomysłowe i interesujące rozwiązanie szczegółowe, gdyż już poprzez sens zawarty w tytule wzbudza odbiorcze zainteresowanie, zachęca do refleksji, czasami polemiki, w tym przypadku dlatego, że cytowane zdanie to oczywista hiperbola, której raczej nie podzielił chociażby muzyki czy wynalazcy, ale dla osób zajmujących się zawodem literaturą piękną wielce budująca. Niewątpliwą zaletą omawianego dyskursu

analitycznego jest sytuowanie kluczowych problemów utworu (pamięć o historii i jej przegląd od czasów dzieciństwa autorki powieści po wiek dojrzały, sytuacja grup społecznych uznawanych w ZSRR za marginalne, jak potomkowie szlachty i przedrewolucyjnej inteligencji, etapowe wydarzenia w życiu bohaterów, np. znaczenie śmierci Stalina dla indywidualnych ludzkich losów, ruch dysydencki, bohema artystyczna lat 50. i 60. XX wieku) w historii w ogóle i wskazywanie tematycznych „nowości” (w tym przypadku oprócz znanych postaci historycznych przedstawiono mniej znane z grona ofiar represji), oraz zestawianie wykreowanych obrazów z literaturą wcześniejszą. Oprócz tego Autorka informuje wprost, co uważa w utworze za najważniejsze, np. że Ludmiła Ulicka nie boi się przyjmować zapomnianej dzisiaj roli pisarza-proroła, pisarza-nauczyciela i moralisty.

Rozdział drugi *Nie ma czegoś takiego jak cudze listy. Michail Szyszkin – Nie dochodzą tylko listy nienapisane* został poświęcony utworowi trudnemu w odbiorze, ale również poruszającemu ważkie treści. Autorka omawia rolę obecnie reliktovej formy wypowiedzi – „pseudo-autentycznego”³ listu i jego historycznej roli w stosunkach międzyludzkich, charakteryzuje poetykę współczesnej powieści epistolarnej, koncepcję czasu, szyszkinowski dialog z tradycją wysoką (Zamiatin) oraz z drugiego bieguna aksjologicznego – skrajnie zideologizowaną (Boris Polewoj i inni literaci spod znaku radzieckiej prozy wojennej). Oczywiście, tylko w dialogu z tradycją można podjąć się literackiej próby odmitologizowania wojny niemiecko-radzieckiej. Jak większość ambitnych utworów z rosyjskiej literatury najnowszej i ten tekst porusza wiele problemów aktualnych i zarazem wiecznych, jak fenomen śmierci, cierpienia, leczenia z różnym skutkiem, narodzin nowych istot, fascynacji sztuką itp., oraz kreuje wielu różnych bohaterów, m. i. bohatera dziecięcego. Dla Autorki książka Szyszkina jest jak palimpsest: „gdy odkryjemy jedną warstwę, otwiera się zaraz następna, po niej kolejna, po niej jeszcze jedna. Punkty analityczne i interpretacyjne to nakładają się na siebie, to znów rozmiągają. Znaczenie goni znaczenie” (s. 85).

Powieść chyba najbardziej znanego z tego grona pisarzy rosyjskich Wiktora Pielewina z 2011 r. (rozdział trzeci – *Realność to plastelina z rodzynkami. Wiktor Pielewin – Napój ananasowy dla pięknej damy*) wbrew dość powszechnym w Rosji opiniom o wygasaniu talentu Pielewina i wyczerpaniu się możliwości postmodernizmu jako prądu literackiego⁴ Katarzyna Duda ocenia wysoko pod każdym względem, traktując go jako źródło wielkich idei i uogólnień, oraz fascynującej gry z czytelnikiem. Nie ulega wątpliwości, iż ta synkretyczna pod względem gatunkowym powieść epatuje czytelnika wieloma problemami, oscylującymi wokół sensu istnienia, możliwości poznawczych ludzkiego umysłu i intuicji, mechanizmów sprawowania władzy państwowej i władzy nad ludzkimi umysłami i psychiką, aksjologią decyzji politycznych, modelowaniem historii, próbami oswojenia sił metafizycznych itp., a wszystko to zostało przekazane w formie gry wszelkimi możliwymi

³ А. Рогова, *Некоторые аспекты художественной целостности романа М. Шышкина «Письмовник»*, «Вестник Томского университета. Филология» 2011, <https://cyberleninka.ru/article/nekatoruje-aspekty...>

⁴ А. Большакова, *Русская литература на рубеже XX-XXI веков: новые приоритеты (статья вторая)*, www.zpu-journal.ru/e-zpu/2011/3.

składnikami dzieła literackiego. Autorka naświetliła kompetentnie związki utworu z niedawną przeszłością (działalność radzieckich służb wewnętrznych, radzieckiego i amerykańskiego wywiadu, aparatu przymusu, postcywilizacyjne przemiany, kiedy związki międzyludzkie traktuje się jak towar konsumpcyjny, idee konsumeryzmu, zanik samodzielnego myślenia, uroki i zagrożenia światów wirtualnych itp.), nie tylko przybliżając go w ten sposób czytelnikowi, ale nawet wzmacniając jego wymowę i przesłanie.

Również pozostałe utwory są traktowane przez Katarzynę Dudę jako swoiste mikroświaty, połączone wieloma nićmi z rzeczywistością w skali makro. Na przykład „pokoleniowa” powieść Sergieja Minajewa *Duchless. Opowieść o nieprawdziwym człowieku* (Rozdz. IV z mottem „... I utraciłem wiarę w ostatni bastion duchowości”..) fascynuje prowadzonym przez Minajewa krytycznym dialogiem z literaturą radziecką, ale także literacką konkretyzacją takich problemów, jak inwazja kultury anglosaskiej wobec kultury słowiańskiej, mariaż metafizyki z pragmatyzmem i co chyba najważniejsze – utrata duchowości przez współczesnego człowieka, prowadząca do kształtowania się najnowszych wersji człowieka zbędnego, bądź /i/ małego.

Antologia 12 opowiadań *Moskwa Noir* (rozdz. V *Co można zobaczyć na przymglonym moskiewskim niebie...? Ludmiła Pietruszewska, Wiaczesław Kuricyń, Anna Starobinić i inni...*), odebrana jako „zbeletryzowany «przewodnik» po stolicy” Rosji i jednocześnie „barometr uczuć ludzkich i zagęszczonych emocji współczesnego człowieka (s. 183) wzbogaca obraz współczesnej rosyjskiej rzeczywistości w ramach tzw. prawdopodobieństwa wewnątrzliterackiego o omówienie zjawisk korupcji, prostytucji, narkomanii, bezdomności w szerokim kontekście intertekstualnym i socjologiczno-historycznym.

Ostatni szósty rozdział *...chciał zakasać rękawy i zacząć budować nowy, duży dom... Roman Sienczyn – Rodzina Jołtyszewów* omawia najbardziej znany utwór prozaika średniego pokolenia, który wśród polskich literaturoznawców-rusycystów budzi równie duże zainteresowanie⁵ jak Pielewin czy Ulicka. Z opowieści-sagi o fizycznym wyginięciu rodu tytułowych Jołtyszewów w okresie transformacji ustrojowej w Rosji Katarzynę Dudę zainteresował w pierwszej kolejności obraz wsi jako dziedzictwa komunizmu oraz współczesne problemy etniczne, symbol ziemi, oraz zanik tradycyjnych więzi międzyludzkich. Omawiając je Autorka uwzględniła chyba jak do tej pory najszerszy kontekst intertekstualny, poczynając od literatury klasycznej poprzez „wiejskie” utwory Andrieja Płatonowa i Jewgienija Zamiatina, idealizującą kolchozy literaturę radziecką, ostrzeżenia dysydenta Andrieja Amalrika, klasyków prozy wiejskiej II połowy XX wieku, przekonująco określając przyczyny upadku wsi i chłopstwa jako klasy społecznej. Nieco zbyt mało uwagi poświęcono tylko faktowi, iż do całkowitego upadku wsi, zmiany mapy Rosji przyczyniła się polityka w okresie postsowieckim, która, mówiąc kolokwialnie, dobiła wieś ro-

⁵ Zob. np. art. K. Jastrzębskiej, „Rodzina Jołtyszewów” czyli przykład „rozchwierutany”, *Przegląd Rusycystyczny*, t. 38, 2016, nr 2 (154), s. 95–112; W. Supa, *W kręgu problemów rosyjskiego „nowego” realizmu. Proza Romana Sienczyna*, „*Studia Wschodniosłowiańskie*” 2014, t. 14, s. 119–131; A. Zywert, *Mały domek na wsi. Roman Sienczyn „Rodzina Jołtyszewów”, (w:) Антропология времени*, в двух ч., ч. 2, ред. Т. Автухович и др., Гродно 2016, с. 270.

syjską i spowodowała, że kolchozy są obecnie wspomniane z nostalgią, jako okres względnej stabilizacji.

Monografię zamyka treściwe zakończenie, w formie podsumowania rozdziałów, zawierające m. i. konkluzję, że omawiani w monografii pisarze dokonują analizy otaczającej ich rzeczywistości i równocześnie zgłębiają odwieczne problemy natury egzystencjalnej, filozoficznej oraz psychologicznej, dotykając przy tym wydarzeń politycznych i kreując nowe typy antropologiczne, np. oligarchy, zamerykanizowanego macho, oraz różne wersje postsowieckiego „małego człowieka”. Zasadna jest też teza, przejęta za Emilią Borkowską, iż we współczesnej Rosji liczą się nie tyle szkoły i kierunki literackie, ile konkretni pisarze (s. 221).

Można stwierdzić, iż wybrane na przedmiot badań przez Katarzynę Dudę utwory tworzą jeden olbrzymi megatekst o współczesnym skomplikowanym świecie. Każdy utwór z osobna jest wobec tego świata krytyczny i przez to przygnębiający, ale samo rozpoznanie i przybliżenie problemów zawiera też pewną dozę nadziei. Z pewnością są to utwory godne uwagi czytelnika. Oczywiście, omawiana monografia nie wyczerpuje ich problematyki. Na przykład warto omawiać postmodernistyczne zaświaty Pielewina, problem współczesnego „wiecznego” dziecka, funkcjonowanie milicji i policji w *Rodzinie Joltyszewów* jako odzwierciedlające stan państwa zjawisko społeczne i cały szereg zjawisk artystycznych, związanych z poetyką prądów i gatunków literackich, zjawiskiem synkretyzmu, relacji między prawdopodobieństwem a formami umownymi, zwłaszcza fantastyką. Omówiono w niej jednak dogłębnie tak wiele kwestii, iż niezależnie od powyższych spostrzeżeń z pewnością będzie pozycją nie do pominięcia w dalszych badaniach. Ponadto rozprawa Katarzyny Dudy została napisana językiem komunikatywnym, naukowo precyzyjnym, ale miejscami kwiecistym bądź zabarwionym emocjonalnie i również dzięki temu zwłaszcza dla filologów będzie lekturą równie interesującą, jak omawiane przez nią teksty literackie.

Wanda Supa
Białystok

DOI 10.15290/sw.2019.19.30

Robert Szymula, *Лингвопрагматические аспекты современного газетного политического дискурса (на материале русского языка)*, Wydawnictwo Prymat, Białystok 2018, 351 ss.

Язык является, несомненно, очень эффективным оружием, используемым в политической борьбе, а проблемы взаимодействия языка и политики все время находятся в центре интереса представителей многих научных дисциплин. Особенно интересным объектом исследований является влияние СМИ – основного в наше время канала передачи информации – на адресатов (формирование общественного сознания, влияние на оценку деятельности политических партий, влияние на результаты выборов и т.д.).